

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. До провідних напрямів подальшого розвитку харчової промисловості України та її регіонів належить найбільш повне використання просторових факторів і резервів підвищення всіх видів ефективності (економічної, соціальної, екологічної) функціонування галузі. Це зумовлюється, особливостями харчової промисловості як галузі матеріального виробництва. Вони полягають: по-перше, у масштабності розміщення; по-друге, у специфічності використання сировини, яка визначається комплексом природних і соціально-економічних умов того або іншого регіону; по-третє, глибиною, розгалуженістю та територіальною зумовленістю різноманітних зв'язків галузі як комплексуючого ядра АПК; по-четверте, соціально-економічною значимістю харчової промисловості у задоволенні потреб населення у продуктах харчування та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Огляд досліджень і публікацій з цієї проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України в цілому і харчової промисловості зокрема вимагає активізації теоретичних досліджень в галузі економіки переробних галузей АПК. Це зумовлено, насамперед, невирішеністю багатьох теоретичних питань та посилення дії ринкових законів. При цьому провідні вчені – представники регіональної економіки АПК, наголошують: “Особливо актуальним є розвиток теоретико-методологічних засад комплексного розвитку продуктивних сил та їх територіальної організації. Це зумовлено тим, що саме досконала теорія і методологія з цих питань може бути як засобом пізнавальної діяльності, так і вихідною платформою практичної роботи щодо вирішення конкретних проблем” [8, с. 8].

Відзначимо, що вітчизняна економічна наука має значний теоретико-методологічний доробок дослідження розвитку та функціонування харчової промисловості в ринкових умовах господарювання. Зокрема, це наукові праці Л.В. Дейнеко [6, 7], С.І. Дорогунцова [8], Б.М. Данилишина [10], Л.Г. Чернюк [4, 8], А.В. Цимбалюка [7], О.Б. Шмаглій [4] та ін. В цих роботах узагальнені результати масштабних досліджень найбільш важливих аспектів функціонування підприємств харчової промисловості. Проте теоретико-методологічні, методичні, практичні питання визначення соціально-економічної сутності ефективності їх розвитку в конкретних регіонах України розроблені недостатньо.

Завдання дослідження. Проаналізувати складники ефективного розвитку харчової промисловості; визначити основні закономірності і тенденції динаміки ефективності функціонування й розвитку харчової промисловості в АПК регіону.

Виклад основного матеріалу. Актуальність проблеми забезпечення ефективного розвитку харчової промисловості у складі регіональних АПК України визначається суперечливістю та нестабільністю її стану, скороченням обсягів виробництва певних видів та груп продовольчих товарів, нераціональною структурою виробництва та споживання, недостатньою соціальною орієнтацією галузі. Оцінка стану соціально-економічного розвитку харчової промисловості того або іншого регіону дає можливість встановити сучасний рівень її розвитку, виявити проблеми подальшого його вдосконалення, резерви і можливості активізації регіону з метою забезпечення ефективного розвитку галузі на перспективу.

Відзначимо, що як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній науці категорія “розвиток”, “ефективний розвиток” як соціально-економічне поняття розроблена недостатньо. У найбільш загальному трактуванні розвиток економіки та її галузей розуміється як “абсолютна та відносна зміна макроекономічних показників, які характеризують стан економіки країни у часі протягом тривалого періоду” [6, с. 267]. Наведене визначення суттєвими якісними характеристиками доповнюють вітчизняні дослідники – В.В.Васильєв та П.С. Єщенко. Зокрема, В.В. Васильєв розуміє економічний розвиток як багатofакторний процес відображення еволюції як господарського механізму, так і зміну на цій основі економічних систем. При цьому “сам розвиток відбувається нерівномірно, включає періоди зростання і спаду, позитивні і негативні тенденції” [5, с. 124].

У західній економічній літературі широко застосовується близьке до поняття “розвитку” поняття “економічне зростання”. Воно також різними авторами розуміється та пояснюється по-різному. Здебільшого його тлумачення зводиться до збільшення чисельності чи обсягу певних елементів. У К.Р.Макконнела та С.Л. Брю це “збільшення чи реального обсягу продукції (ВНП), чи реального обсягу продукції на душу населення” [9, с. 400]. У Р.Барра це “зростання наявних ресурсів, що випереджає зростання населення” [3, с. 90]. З останнім визначенням важко погодитися, оскільки ми маємо приклади економічного зростання при скороченні чисельності населення, наприклад, у країнах Західної Європи і збільшення чисельності населення в умовах економічного спаду у більшості країн Південно-Східної Азії та Африки.

Найбільш повне визначення економічного розвитку харчової промисловості здійснене у працях Л.В. Дейнеко [6]. Нею узагальнені та критично проаналізовані практично всі відомі визначення названого поняття; виділені їх переваги та недоліки. Це дозволило дослідниці запропонувати найбільш глибоке тлумачення категорії економічного розвитку галузі. Л.В.Дейнеко вказує, що розвиток харчової промисловості у сутнісно-змістовному плані слід розглядати як “процес кількісних і якісних перетворень у виробництві і доведенні до споживача продуктів харчування, які відбуваються у часовому та просторовому вимірі у масштабах ... окремих країн і регіонів, спрямованих на збільшення виробництва і споживання продовольчих товарів високої якості у відповідності з науково обґрунтованими фізіологічними нормами [6, с. 17]. Закінчення наведеного визначення поняття можна розуміти швидше як “ефективний розвиток”, оскільки йдеться про чітко названі позитивні тенденції та зрушення. Про це свідчить і порівняння визначень “розвитку”, запропонованих Л.В. Дейнеко та В.В. Васильєвим. Згідно тлумачення останнього, розвиток включає як позитивні, так і негативні тенденції [5, с. 243].

Отже, ефективний розвиток можна тлумачити як процес кількісних і якісних перетворень з позитивними тенденціями забезпечення кращих або більш ефективних результатів господарювання. Іншими словами, це такий економічний розвиток, який забезпечує стабільну або зростаючу соціально-економічну ефективність функціонування.

Поняття “ефективний розвиток” є втіленням синтезу двох категорій – власне розвитку та ефективності виробництва. Незважаючи на тривалий історичний період існування, зокрема, останньої категорії, у сучасній економічній науці немає єдиної точки зору на її визначення та на встановлення єдиних критеріїв оцінки та аналізу. Найбільш загальне розуміння економічної ефективності включає її визначення як співвідношення корисного результату або ефекту до витрат на його одержання. Таким чином, ефективний розвиток повинен бути пов’язаний із співвідношенням цінності результату та цінності витрачених на його досягнення видатків, ресурсів, зусиль.

Відзначимо, що економічний розвиток взагалі, ефективний розвиток зокрема – це багатofакторний, певною мірою суперечливий, важко вимірюваний складний процес. Тому важливе теоретико-методичне і практичне значення має ідентифікація найбільш характерних аспектів його дослідження. Так, Л.В. Дейнеко найбільш значущими

аспектами розгляду економічного розвитку обґрунтовує наступні: просторовий, часовий, функціональний, комплексуючий, інституційний, інноваційний [6, с. 17]. Не заперечуючи змістовності та обґрунтованості вказаного підходу, вважаємо за необхідне доповнити напрями дослідження ефективного розвитку у відповідності до різноманітності одержуваних ефектів господарської діяльності харчових підприємств регіону. Їм відповідає той або інший вид ефективності розвитку і функціонування галузі, в рамках якого виділяються специфічні та першочергові проблеми, резерви і шляхи їх вирішення. Такий підхід дозволяє виділити наступні аспекти аналізу ефективного розвитку: економічний, соціальний, екологічний, науково-технічний, організаційно-управлінський.

Його застосування на рівні регіонального розвитку харчової промисловості, на нашу думку, має певні специфічні особливості: по-перше, регіональний ефективний розвиток відображає співвідношення кінцевих його результатів та витрат в певних територіальних межах та певній територіальній цілісності. По-друге, регіональну економічну ефективність як головний критерій економічно ефективного розвитку харчової промисловості на рівні регіону не можна ототожнювати ні з локальною (на рівні окремих підприємств), ні з ефективністю розвитку галузі у масштабах всієї країни. Як справедливо вважають Л.В. Дейнеко та А.В. Цимбалюк, соціальний і екологічний ефект від економічної діяльності того або іншого переробного підприємства проявляється переважно на регіональному рівні, а з іншого боку, досягнення певного економічного ефекту на рівні регіону потребує витрат з місцевих бюджетів [7, с. 52].

Відзначимо, що сучасний розвиток харчової промисловості та інших галузей регіональних АПК неможливо уявити та досліджувати без врахування структурних зрушень, які його супроводжують. Агропромисловий комплекс України у складний період докорінних перетворень у системі соціально-економічних, виробничих та екологічних відносин виявлявся найбільш масштабним та дієздатним серед інших складників народногосподарського комплексу. Разом з тим в АПК в цілому та практично у всіх його галузях на сьогоднішній день різко знизилася показники ефективності виробництва, зокрема урожайність у рослинництві і продуктивність тваринництва, порушується приміська та зональна спеціалізація сільськогосподарських підприємств. Це, в свою чергу, негативно впливає на ефективний розвиток переробних підприємств та рівень споживання продуктів харчування населенням. У переробних галузях та сільському господарстві зменшилися темпи оновлення основних засобів, характерний дефіцит обігових коштів.

До названих проблем додамо значні суперечності, якими характеризується нинішній етап розвитку економічних відносин у галузях АПК. Це невідповідність правової надбудови новим соціально-економічним умовам господарювання; недосконалість податкової, фінансово-кредитної, цінової, митної систем; поява та функціонування підприємств з альтернативними формами власності та організації виробництва; структурні зрушення у спеціалізації виробництва, зайнятості та споживанні; екологічні проблеми. Нарешті, в харчовій промисловості та інших галузях АПК у процесі їх розвитку проявляється дія різного роду факторів невизначеності.

Таким чином, ефективний розвиток і структурні зрушення у харчовій промисловості та АПК в цілому тісно взаємозв'язані. Структура – це економічна категорія, яка відображає рівень упорядкованості галузі, визначає її складники та зв'язки між ними. Структурні зрушення розуміються як динамічна зміна горизонтальних і вертикальних зв'язків, пропорцій, компонентів та елементів у процесі розвитку харчової промисловості.

При прогнозуванні та обґрунтуванні ефективного розвитку харчової промисловості регіону важливе значення має формування саме позитивних зрушень у різних її структурних аспектах. Зокрема, на сучасному етапі її розвитку першочергове значення для забезпечення його ефективності мають структурні зрушення, які проявляються у впровадженні нових технологій виробництва, переробки і зберігання продукції; новітніх

матеріально-технічних засобів; передових інформаційних систем; рекламної діяльності, нових концепцій інноваційно-інвестиційної політики, реалізації продукції і її споживання; управління. Важливе значення мають оцінка та врахування багаторічного досвіду західних країн, де на ефективний розвиток агробізнесу і харчової індустрії у його складі впливали наступні структурні зрушення: диверсифікація агропромислового виробництва; пофірменне бізнес-планування агробізнесу; уповільнення темпів приватизації при переважанні приватної власності; тісний зв'язок функцій управління та власності у формі малих та середніх за розмірами підприємств; використання засобів державного регулювання, управління на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках. Отже, ефективний розвиток харчової промисловості означає не тільки стабілізацію й досягнення різноманітних ефектів, але й збалансованої та пропорційної її структури у багатьох структурних зрізах.

Поряд з концепцією ефективного розвитку обґрунтовується та розвивається концепція – сталого розвитку. Найбільшого поширення та впровадження у науковий обіг і практичного втілення вона набула у працях Б.М. Данилишина та його послідовників [10]. Сталий розвиток розглядається як такий, що не тільки породжує і сприяє економічному зростанню, але й справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля в більшій мірі, ніж знищує його, сприяє зростанню можливостей людей, а не збіднює їх. Це розвиток, у центрі якого – людина, яка зорієнтована на збереження природи [10, с. 3].

Порівняння визначень сталого і ефективного розвитку свідчать про більш широкий зміст та глобальність масштабів саме сталого розвитку. Економічно ефективний розвиток є його важливою складовою частиною. Безумовно, глобальність процесу сталого розвитку забезпечують процеси, у т.ч. й економічно ефективного розвитку на рівні нижчих територіальних таксонів – мікрорегіональному, мезорегіональному та макрорегіональному. Важливе значення має й те, що у концепції сталого розвитку провідне місце займає економічна парадигма. Це надзвичайно важливо, тому що практика господарювання останніх десятиріч, в т.ч. в АПК та харчовій промисловості, сприяла збільшенню антропогенного та техногенного навантаження на природно-ресурсний потенціал (ПРП) регіонів їх розміщення, була ресурсозатратною. Це призвело до погіршення якості середовища життєдіяльності населення, деградації окремих природних елементів та ресурсів. Тому екологізація повинна бути важливим аспектом ефективного розвитку харчової промисловості, продукція якої забезпечує споживання та здоров'я населення.

В Україні реальні економічні можливості для реалізації природоохоронної політики може забезпечити тільки ефективний розвиток всіх галузей та виробництв народногосподарського комплексу. В даний час суттєво ускладнює вирішення екологічних проблем економічний стан держави, зокрема, скорочення валового внутрішнього продукту, національного доходу, підвищення рівня споживчих цін, недостатні темпи структурної перебудови економіки. Разом з тим відзначимо й позитивні зміни, які можуть забезпечити підвалини сталого розвитку. Це, насамперед, оновлення асортименту продукції у переробних галузях, розвиток сучасних технологій у таропакувальному господарстві; становлення ринків товару, фондового, капіталу, робочої сили; активізація підприємницької діяльності; створення конкурентоздатних підприємницьких структур; формування розгалуженої інфраструктури зовнішньоекономічних зв'язків.

Нарешті, важливим аспектом ефективного розвитку харчової промисловості регіону є соціальний. Соціальна ефективність розвитку харчової галузі характеризує, насамперед, якісний та кількісний рівень задоволення потреб населення у продуктах харчування. Головним критерієм соціально ефективного розвитку галузі більшість дослідників вважає співвідношення фактичного рівня споживання з науково обґрунтованими фізіологічними

нормами як в енергетичному обсязі (кілокалорії), так і в розрізі основних продуктів харчування та їх складників (білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінералів) [1, 2].

Іншим важливим критерієм соціальної ефективності розвитку харчової промисловості є рівень збалансування платоспроможності населення і роздрібних цін на продовольчі товари. Інструментом його оцінки може бути споживчий кошик, який і визначає мінімально необхідні рівні споживання основних продуктів харчування у відповідності до фізіологічних норм.

Підсумовуючи попереднє тлумачення основних рис ефективного розвитку харчової промисловості регіону, приходимо до висновку, що його необхідною умовою має бути комплексність. Поняття “комплексність” у регіональній економіці відноситься до основних категорій регіонального розвитку. Як вказується у монографії [8 с. 12], “розвиток специфічних елементів регіонів має відбуватися комплексно і гармонійно для запобігання внутрішньо-регіональних їх диспропорцій та поглиблення відмінностей певного регіону від інших частин країни”.

Відзначимо, що нині важко знайти єдине визначення термінів “комплексність” та “комплексний розвиток”. Як вважають автори вже цитованої монографії, “комплексність – це рівень пропорційності і взаємопов’язаності між галузями регіонального виробництва (особливо між галузями спеціалізації, допоміжними, обслуговуючими), а також між виробництвом з однієї сторони, і трудовими ресурсами, невиробничою сферою, природними ресурсами, територією – з іншої” [8, с. 12]. Іншими словами, комплексний розвиток регіонів – це такий розвиток, при якому протиріччя у вказаних групах планомірно і повністю вирішуються з метою підвищення ефективності суспільної праці.

Повною мірою вказані визначення відповідають і сутності комплексного розвитку харчової промисловості як невід’ємної частини будь-якого регіонального виробництва. Його метою є досягнення такої структури, що відповідає наявним в регіоні природним і соціально-економічним умовам, створення економічно ефективних масштабів виробництва та споживання продуктів харчування, що сприяє забезпеченню більш високого рівня та більш якісних умов життєдіяльності населення. В такому розумінні комплексний розвиток є невід’ємною складовою частиною ефективного розвитку.

Комплексність регіональної політики у переробних галузях АПК адміністративної області передбачає також їх відкритість як економічної системи, яка функціонує на основі спеціалізації, міжгалузевої та міжрегіональної інтеграції. До найважливіших проблем забезпечення ефективного розвитку харчової промисловості на основі комплексного підходу відноситься визначення його змісту, наукового і кадрового забезпечення. Успішне розв’язання названої проблеми дозволить обґрунтувати та розробити загальнодержавну концепцію комплексного регіонального розвитку галузі.

Відзначимо, що необхідним складником процесу ефективного розвитку галузей харчової промисловості у всіх регіонах країни є докорінна модернізація її матеріально-технологічної бази на основі передових досягнень науково-технічного прогресу. Ставлення до продовольчого забезпечення населення як до другорядної проблеми негативно вплинуло на розвиток галузей, які забезпечують вітчизняне виробництво основних засобів виробництва для харчової промисловості. Так, у переробних галузях використовується понад 500 типорозмірів технологічного обладнання. На жаль, його технічний рівень значно відстає від зарубіжних аналогів за показниками автоматизації та комп’ютеризації виробництва, енерго- і матеріаломісткості, наявності допоміжних пристроїв, які забезпечують гнучкість та високу мобільність технологічних процесів. Як наслідок, частка імпортного обладнання у харчовій промисловості досягає 42% [4, с. 132]. Із загального обсягу капітальних вкладень, які направлялися в агропромисловий комплекс, тільки 9% призначалися для харчової промисловості.

Висновки. Таким чином, ефективний розвиток харчової промисловості регіону розглядається нами у тісному зв’язку з сталим розвитком та комплексним розвитком, а також із структурними зрушеннями, зумовленими радикальним реформуванням

соціально-економічних відносин в Україні, зміною геополітичного простору та посиленням ролі регіонів в управлінні економікою.

До найважливіших аспектів, які забезпечують регіональний ефект розвитку галузі, належать економічний, соціальний, екологічний, науково-технічний, структурно-організаційний, управлінський. Їм відповідають економічна, соціальна, екологічна ефективність. Основним критерієм ефективного розвитку харчової промисловості регіону є забезпечення сталого та збалансованого споживання продуктів харчування за доступними цінами при умові раціонального використання наявних ресурсів регіону, функціонування та постійного прогресу і вдосконалення виробничо-економічних і соціально-екологічних відносин.

Анотація

В статті розглянути наукові підходи до визначення ефективності розвитку харчової промисловості. Встановлені основні закономірності і тенденції динаміки ефективності функціонування й розвитку харчової промисловості в АПК регіону.

Ключові слова: розвиток, ефективний розвиток, сталий розвиток, комплексний розвиток, харчова промисловість.

Аннотация

В статье рассмотрены научные подходы к определению эффективности развития пищевой промышленности. Установлены основные закономерности и тенденции динамики эффективности функционирования и развития пищевой промышленности в АПК региона.

Ключевые слова: развитие, эффективное развитие, стабильное развитие, комплексное развитие, пищевая промышленность.

Annotation

The article deals with scientific approaches to determine the effectiveness of the food industry. The basic laws and trends in the functioning and development of the food industry in the agriculture of the region.

Key words: development, development of an effective, stable development, integrated development, food industry.

Список використаних джерел:

1. Артюшин В. Стан та основні проблеми галузей переробної промисловості України (цукрова, олійно-жирова, кондитерська та спиртова) / В. Артюшин, Д. Бейкер, І. Кобута, В. Нога, М. Пугачов, Н. Сеперович. – К.: ВААП Україна, 2000. – 46 с.
2. Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси / А.О. Бабич – К.: Аграрна наука, 1996. – 572 с.
3. Барр Р. Политическая экономия / Р. Барр – Т.1. – М.: Международные отношения, 1995. – 608 с.
4. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості / П.П. Борщевський, Л.Г. Чернюк, О.Б. Шмаглій – К.: Наукова думка, 1994. – 160 с.
5. Булатов А.С. Экономика / А.С. Булатов. – М.: БЭК, 1997. – 816 с.
6. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень (проблеми теорії та практики) / Л.В. Дейнеко. – К.: Знання, 1999. – 331 с.
7. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні / Л.В. Дейнеко, А.В. Цимбалюк. – Ірпінь: ІФЄІ, 1998. – 284 с.

8. Дорогунцов С.І. Продуктивні сили і регіональна економіка. / Під ред. С.І. Дорогунцова, М.І. Фащевського, Л.Г. Чернюк та ін. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – 359 с.
9. Кемпбелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Р. Кемпбелл, Макконнелл, Стэнли Л.Брю. – К.: ХаГар. 1998. – 785 с.
10. Прейгер Д. Сільське господарство України: вчора, сьогодні, завтра /Д. Прейгер // Економіка України. – № 12. – 2003. – С. 46-52.